

ÖZ

İpek, kullanım sahası bakımından geniş bir spektrum çizmektedir. Kimi zaman askeri bir üniforma, kimi zaman flama ya da sancak kimi zaman dinî kıyafetlerde vücut bularak farklı şablonlar halinde karşımıza çıkmaktadır. İpeği siyasi ve kültürel hayatının merkezine koyan devletlerden biri de hiç şüphesiz Moğollardır. Onlar, bu metayı askeri, dinî ve iktisadî hayatta faal bir şekilde kullanmanın yanı sıra sosyal yaşam içerisinde zenginlik ve soyluluğun bir simgesi olarak görmüşlerdir. Dönemin (13. yüzyıl) ana kaynakları ve seyyahlar, Moğolların ipek kumaşı hangi alanlarda kullandığı hakkında ayrıntılı bilgiler vermenin yanı sıra kaynakların bu konudaki tartışmaları makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Özellikle *Yuanshi* ve Moğol dönemi kaynakları Moğol elitinin kıyafetleri dışında Moğol ordusu içerisinde, çadır ve arabalarda, paralarda da ipekli kumaşların kullanıldığını kaydetmektedirler. James Chambers’ın Moğol ordusunun ipek içlik giyme sebebinin ok yarasını azaltmak olduğuna yönelik tezi konusunda ise herhangi bir kaynakta hiçbir mâlumât bulunmamaktadır. İpek içliklerin bu görevi spekülasyondan öteye gidememekte fakat Moğol ordusunda soft zırh diyebileceğimiz yün ve kaba kumaştan kıyafetler dışında ipekten imâl edilen üniformaların bulunmuş olması olasılık dâhilindedir. Ayrıca Moğol sancaklarında ve ilginç bir şekilde Moğolların kullandığı kalkanların içerisinde ipek iplikler mevcuttu. Moğollar metalden kalkanlar kullansalar da temelde tahta çubukların birbirleriyle örülmesiyle oluşturulan yuvarlak kalkanlar kullanılıyordu. Bu tahta çubuk yapısının içi, muhtemelen kalkanın sağlamlığını arttırmak ve örgü yapısını daha stabil hâle getirmek için ipek ipliklerle sarılmaktaydı. Özellikle *Yuanshi*’de Moğol muhafız sınıfı *Keşig*’in giydiği kıyafetler içerisinde ipekli kumaşların büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. Moğolların kullandığı büyük otağ diyebileceğimiz yapılarda ve ayrıca Moğol elit sınıfının arabalarında ipekli kumaşlar kullanılabilirdi. Moğol İmparatorluğu’nun dünya tarihine mühim katkılarından olan “kâğıt para” mevzusu da ipeğin kullanım alanlarını incelerken göze çarpan bir başka konudur. Çünkü Moğolların hakimiyet kurduğu Çin’de bu tip paralar belli bir döneme kadar ipekten de imâl edilebiliyordu.

Genel bir çerçeveden bakıldığında ipekli kumaşların ve ipek ipliklerin kullanımı Moğol İmparatorluğu’nda geniş bir aralık oluşturmaktadır. Makalemizde bahis konusu ettiğimiz alanlar dışında örneğin altın renginde veya beyaz renkli ipekli kumaşların kıyafet olarak kullanılmasının sembolik anlamları mevcuttu. Siyasi hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak ipekli kumaş dağıtımını merkezî bir rol oynayabilmekteydi. Moğol soylularını sıradan halktan ayırt etmenin yollarından biri de ipekli kumaşların Moğol elit sınıfı içerisindeki lüks kullanımı, renkler ve desenlerdi. Her gün farklı renkte kıyafetlerin giyildiği ve Moğol elit sınıfı ile halkı birbirine yakınlaştırma amacı güden *cisün* festivallerindeki ipekli kumaş dağıtımını da Moğollar açısından hem maddî hem de manevî anlamlara sahipti. Bu festivaller yaz şenliklerinde, kış *quriltay*larında veya tahta çıkış törenlerinde gerçekleştirilebiliyordu. Her gün baştan ayağa farklı renkte kıyafetlerin giyildiği bu şenliklere dair kayıtlara Çin ve Fars kaynakları gibi muhtelif çizgideki metinlerde rastlamak mümkündür. Bu da genelde ipekten imâl edilen *cisün* kıyafetlerinin Moğol kültür tarihi bakımından önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İpek, Moğollar, Ordu, Kâğıt Para, Otağ.

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, E-Posta: derya.coskun@erzurum.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0001-7161-5430.

** Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, E-Posta: anilyasin.oguz@erzurum.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0003-2876-8954.

ABOUT USAGE AREAS OF SILK FABRIC IN THE MONGOLIAN EMPIRE

ABSTRACT

Silk fabric draws a wide spectrum in terms of usage area. Sometimes a military uniform, sometimes a pennant or a banner, sometimes embodied in religious clothes, it appears in different patterns. One of the states that put silk at the center of its political and cultural life is undoubtedly the Mongols. They saw this commodity as a symbol of wealth and nobility in social life, as well as actively using it in military, religious and economic life in Mongol Empire Era. In addition to giving detailed information about the main sources of the period (13rd century) and travelers, the use of silk fabric by the Mongols, the discussions of the sources on this subject constitute the main subject of the article. In particular, *Yuanshi* and Mongolian sources record that, apart from the clothes of the Mongolian elite, silk fabrics were used in the Mongolian army, tents and cars, and "paper Money". There is no information in any source about James Chambers' thesis that the reason for the Mongolian army to wear silk underwear is to reduce arrow wounds. This duty of silk underwear cannot go beyond speculation, but it is possible that uniforms made of silk were worn in the Mongolian army, apart from wool and coarse cloth clothes, which we can call soft armor. In addition, there were silk threads on the Mongolian banners and, interestingly, in the shields used by the Mongols. Although the Mongols used metal shields, they were basically round shields formed by knitting wooden sticks with each other. The inside of this wooden stick structure was probably wrapped with silk threads to increase the strength of the shield and make the braid structure more stable. Especially in *Yuanshi*, it is understood that the silk fabrics in the clothes worn by the Mongolian guard class *Keshig* hold a large amount. Silk fabrics could be used in the structures that we can call the big tents (pavilions) used by the Mongols, and also in the carriages of the Mongolian elite class. The issue of "paper money", which is one of the important contributions of the Mongol Empire to world history, is another issue that stands out when examining the usage areas of silk in the Mongol Empire. Because in China, where the Mongols ruled, this type of money could also be made of silk until a certain period.

From a general perspective, the use of silk fabrics and silk threads ranged widely in the Mongol Empire. Apart from the areas mentioned in our article, for example, the use of gold or white silk fabrics as clothes had symbolic meanings. As a means of achieving political goals, the distribution of silk cloth could play a central role. One of the ways to distinguish the Mongol nobility from the common people was the luxurious use of silk fabrics, colors and patterns within the Mongolian elite. The distribution of silk cloth in the *jusun* festivals, where different colored clothes were worn every day and which aimed to bring the Mongol elite class and the commons closer together, had both material and spiritual meanings for the Mongols. These festivities could be held at summer festivities, winter *quriltais*, or ascension ceremonies. It is possible to come across the records of these festivities, in which different colored clothes are worn every day, in various texts such as Chinese and Persian sources. This reveals the importance of *jusun* clothes, which was generally made of silk, in terms of Mongolian cultural history.

Keywords: Silk, Mongols, Army, Paper Money, Pavilion.

GİRİŞ

Moğol İmparatorluğu üzerine olan tarih incelemeleri dünya genelinde mesafe kat ettikçe Moğol İmparatorluğu tarihinin kültürüne odaklanan çalışmalar da daha fazla yoğunluk kazanmaktadır. Bu kültürel tarih konularından birini de ipeğin Moğol İmparatorluğu'ndaki yeri oluşturmaktadır. Moğol İmparatorluğu'ndan önceki göçebe boy birlikleri açısından da elde edilmesi zor ve lüks bir metâ olan ipek Asya göçebelerinin tarihi açısından temel konulardandı. Özellikle Göktürkler devrinde bariz bir şekilde ortaya çıktığı gibi ipek kumaş akışını devamlı hâle getirmek hayati meselelerden birini teşkil ediyordu. Moğol İmparatorluğu ise gücü ve boyutuyla doğru orantılı olarak İmparatorluk genelindeki Moğol soylularına gerçekleştirilen ipek akışını devasa boyutlara çıkarmıştı. Bu durum ipeğin sadece ekonomik açıdan lüks bir mal olarak görülmesinden değil, Moğol toplumsal yaşamı içerisinde ipeğin doldurduğu pek çok mühim alanın mevcut olmasından da kaynaklanıyordu. Lüks bir meta olarak Moğol elit sınıfının arzuladığı ve altın ipliklerle dokuyarak kıyafet olarak kullandığı bir madde olmasının yanında, örneğin Moğol ordusu içerisinde ipek içliklerin kullandığı ileri sürülmüş ve uzun süreli bir spekülasyona sebep olmuştur. Ordu içerisindeki kullanımlar dışında Moğol dinî ve kültürel hayatı içerisinde de ipek önemli bir konuma sahipti. Özellikle siyasi amaçlarına ulaşmak isteyen Moğol soylu sınıfı, geniş ipekli kumaş dağıtımını yoluyla (Güyük Devri'nde doruğa çıkmıştır.) Moğol İmparatorluğu içerisindeki zümreleri kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Makalemizde bahis konusu ettiğimiz *cisün* şenlikleri de Moğol kültürel hayatında ipeğin oynadığı role ve geniş ipekli kumaş dağıtımına işaret etmektedir. Genelde hammaddesi ipekten olan ve tek renkten oluşan *cisün* kıyafetlerinin, özel şenlik ve *quriltay*larda Moğol hükümdarı dâhil onun tüm maiyeti tarafından giyilmesi Moğollar arasındaki birlik duygusunu arttırıyordu. Moğol İmparatorluğu tarihinin geniş kaynak külliyatını göz önüne alarak olabildiğince ana kaynaklara başvurup ipeğin Moğollardaki bazı önemli kullanım sahalarını ortaya koymak mümkündür. Biz de Moğol İmparatorluğu tarihinin birincil

kaynak külliyatı içerisinde önemli bir yekûn tutan Çin ve Latin kaynaklarını temel alarak bu konu üzerine eğildik. Özellikle Wang Guowei'in, dört önemli Moğol devri Çin kaynağının (Song elçilik raporları, Changchun'un seyâhâti ve Moğol seferlerine hasredilmiş *Shengwu qinzheng lu*) edisyon kritik metinlerini derlediği çalışmasından¹ istifade etmeye çalıştık. Bu çalışmayı ise hem Çince'den Batı dillerine yapılan tercümelemlerle hem de Latince kaynaklarla destekledik.

1. Moğol Ordusunda İpeğin Muhtelif Kullanımları

Moğollar hemen her alanda ipeği kullanmış olmakla beraber ipeğin tedariki, vergilendirilmesi ve elde etme yolları hususunda özel bir çaba harcamışlardır. Onların sosyal, siyasi ve askeri anlamda özellikle ipeği tercih etmelerinde lüks bir meta olmasının yanında, pratiklik ve kullanışlılık da rol oynamış olabilir. Moğolların ipek kullanım alanları dâhilinde hiç şüphesiz en dikkat çekici durumlardan biri de Moğol ordusunun gerek kıyafetinde gerekse teçhizatında ipeği kullanıp kullanmadığı ve kullandıysa ne amaçla kullanmış olabileceği meselesidir. James Chambers'ın ünlü Moğol askerî tarihi kitabında ipeğin askerî kullanımına yönelik şu söylem dikkat çekicidir:

“Deri [zırhın] yanı sıra her askerin ham ipekten yapılan uzun, gevşek bir iç gömleği giymesi gerekiyordu. Bir ok onun zırhını delip vücuduna nüfuz edebilirdi, fakat genelde ipeği delmekte başarısız olurdu ve bunun yerine ipeği kendisiyle yaranın içine taşırdı. Bir ok vücuda girerken kendi etrafında döner ve onu doğrudan dışarı çekmek, her zaman yaranın boyutunu ikiye katlayacağı için çoğunlukla oku diğer tarafa doğru itmek daha güvenliydi. Fakat Moğollar kıvrılmış ipeği yaranın çevresinden yavaşça kaldırarak, oku döndürüp girerken kullandığı aynı yoldan geri çekip çıkarabiliyorlardı ve böylece de [geride] mümkün olduğu kadar küçük ve sade bir oyuk kalıyordu. (...)”²

James Chambers'ın popüler olan ve içeriğinde pek çok ilginç bilgiyi (abartarak da olsa) sade bir üslupla sunan bu eseri, muhtelif konuları bakımından eleştirilere maruz kalmış olsa da sonraki çalışmalarda atıf almaya devam etmiştir. Öyle ki Kradin ve Skrinnikova çalışmalarında Chambers'a atıfta bulunarak “*Moğol askerlerinin askerî ekipmanlarının vazgeçilmez bölümünün*” deri altına giyilen “*ipek gömlek*” olduğunu belirtmişlerdir.³ Moğol askerî sistemi ve teçhizatı meselesi pek çok araştırmaya konu olmasına rağmen Moğolların zırh ve silahlarını, giyiniş tarzlarını olabildiğince iyi bir şekilde betimleyen Song elçileri Zhao Gong, Peng Daya ve Xu Ting'in notlarında ipek içlik konusuyla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Zhao Gong'un yazdığı “*Ordu ve Hükümet*” (軍政) ve “*Askerî Kıyafet ve Silahlar*” (軍裝器械) bölümleri içerisinde de böyle bir gözleme değinilmiyor.⁴ Batılı seyyahların eserlerinde de (Giovanni, Rubroek, Benedictus Polonus, Simon de Saint-Quentin gibi) böyle bir detay kaydedilmediği görülmektedir. Özellikle Moğolların yaşam tarzlarına dair çok detaylı gözlemlerde bulunan Song elçilerinin böyle bir durumdan bahsetmemesini gerçekten garip karşılamak gerekir. Muhtemelen James Chambers'ın bu söylemi bir yanlış anlaşılma veya fantazyanın eseridir. Ok yaralarının çok olduğu bir coğrafyada buna dair çeşitli tedbirlerin geliştirilmesi muhtemel olsa da kaynakların hiçbirinde ipeğin bu vasfına değinilmiyor. Aksine hijyen anlayışının yeterince gelişmediği bir devirde ve bilhassa suyla ilgili tabu nedeniyle, ipek içliklerin etkisinin tıbbi olarak zararlı olabileceğini de düşünmek mümkün olabilir. İpeğin böyle bir vasfından ziyâde lüks metâ olarak görülüyor olması ve akla getirdiği anlamlar kaynaklara daha fazla yansımaktadır. Elimizde Chambers'ın bu söylemini destekleyecek bir deney de mevcut olmadığına göre bu durum şimdilik sadece spekülasyon olarak kalmaktadır. Timothy May de ipek içliklerin böyle bir görevini kanıtlayacak herhangi bir kaynağın olmadığını düşünerek böyle bir durumun gerçek olması durumunda Çinlilerin Moğollara karşı savunmalarının daha iyi olması gerektiğini belirtiyor.⁵ Çin etkisi ve lüks kıyafetlerin yaygınlaşmasıyla beraber sıradan askerler arasında da ipek içliklerin kullanıldığı tahmin edilebilir. Göreceğimiz gibi Moğol muhafız sınıfı olan *Keşigten*'in en azından Çin'deki kıyafetlerinin iç kısmının gevşek ipekten yapıldığı dile getirilmektedir. Fakat Moğol ordusunun düzenli ve kastî olarak ipek içlik giydiğine ve amaçlarının ok yarasını azaltmak olduğuna dair herhangi bir tarihî söylem mevzubahis değildir. Her ne olursa olsun oklar muhtemelen su tabusu nedeniyle çoğunlukla kirli olan kıyafetleri yaranın içine taşımakta ve dolayısıyla çok daha fazla zarar vermekteydi.

Chambers'ın varsayımları dikkate alındığında, kıyafetlerin ve kumaşların Moğol ordusu için hayati derecede önemli olduğunu söyleyebileceğimiz bir başka kayda daha sahibiz. Konuyla ilgili 16 Ocak 1232'de Ögödey devrinde Kore'nin (Goryeo) fethiyle görevlendirilen Sartak'ın, Kore'ye mektubunda yer alan şu bilgiler dikkate şayandır:

¹ Wang Guowei, *Menggu Shiliao Si Zhong* 蒙古史料四種, Zhengzhong Shuju 正中書局, Taipei 1975.

² James Chambers, *The Devil's Horsemen (The Mongol Invasion of Europe)*, Book Club Associates 1979, s. 56.

³ N. N. Kradin, T. D. Skrinnikova, *İmperiya Çingis-Hana*, İzdatel'skaya Firma “Vostochnaya Literatura” RAN, Moskva 2006, s. 419.

⁴ Guowei, *age*, ss. 445-46, 452.

⁵ Timothy May, *The Mongol Art of War (Chinggis Khan and the Mongol Military System)*, Pen and Sword Books Ltd, South Yorkshire 2007, s. 67.

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA İPEĞİN KULLANIM ALANLARI HAKKINDA

“(Senin elçinin ve Efendi Yönetici'nin getirdiği şeyler bize ulaştırıldı. İyi bir şey yok. Kumaş getirdin mi? (...). İstedığımız iyi altın ve gümüşü, iyi incileri, susamuru derileri, alam'ı (?) ve iyi giysileri getirdin. 'Yeterli' diyorsun. (...) Büyük ordumuz evden günlerdir uzakta ve giydiğimiz kumaşların hepsi şimdi yıprandı. Bunu düşünecek ve bir milyon askerî üniforma [軍人衣服] getireceksin. Bu özel sunumun yanında takdim için on bin parça mor tül ipek [紫羅] getireceksin. Senin getirdiğin 230 susamuru (derisi) uygun. Şimdi, mor olanlarla geldiğinde, en iyi susamuru derilerinden 20 bin tanesini de beraberinde getireceksin. (...)”⁶

Bu ifadelerle bağlantılı olarak Moğol ordusunun sefer sırasındayken ipeği aynı zamanda para gibi kullanarak ordunun gerekli ihtiyaçlarını bu yolla temin ettiği görülmektedir. Bu bilgiye örnek olarak Ocak 1273'te Kubilay'ın Beiping Prensi 北平王 unvanlı oğlu Nomugan'ın 南木合 ordusuna 12,991 at, 61,531 koyun ve onun ordusuyla beraber Prens Taçar'ın ordusuna da ipek kumaşlar ve paralar bahşetmesi gösterilebilir.⁷ İpekli kıyafetlerin ordu seferdeyken yıpranan kıyafetlerin yerini alma amacı da güttüğü hattâ Moğol ordusu içerisindeki yoğun Çin birlikleri de göz önüne alındığında orduya verilen ipeklilerde aynı hedefin olduğu da tahmin edilebilir. Ledyard'ın tercüme ettiği pasaj özelinde, ordu içerisinde askerî üniformaların ipekten üretilmiş olması muhtemel olmakla beraber Moğol dönemi kaynakları, hammaddesi hususunda net bir bilgi ortaya koymuyorlar. Kaynakta bir tür “*üniforma*” (軍人衣服) olarak geçen bu kıyafetlerin ipekten imâl edildiğini varsaysak bile, hem içlik olarak kullanılmadıkları için hem de ok yarasını azalttığına dair herhangi bir bilgi mevcut olmadığı için Chambers'ın teziyle uzlaşmak yine mümkün değildir. Moğol askerlerinin üniforma giydiği veya benzer renkte kıyafetler giydiği ile ilgili daha kesin bir kayıt Simon de Saint-Quentin'nin eserinde yer almaktadır. O, Moğol kıyafetini betimlerken (dolayısıyla askerler) ön kollar haricinde bedenünümünü kaplayan ve dizden aşağı inmeyen, göbekten yukarıya doğru paralel şekilde açılabilen “*genelde siyah renkte* [in pluribus est nigri coloris]” bir kıyafetten söz etmektedir.⁸

Simon de Saint-Quentin'nin bu tasvirleri Reşidüddin'de yer alan Moğol askerlerinin görselleriyle büyük oranda örtüşmektedir. Sadece Orta Doğu'daki Moğol askerlerini gören Simon de Saint-Quentin'nin kolların açıkta kaldığı kıyafet betimlemesi muhtemelen İran etkisini yansıtmaktaydı. Ian Heath, Simon de Saint-Quentin'nin anlatısıyla örtüşen Reşidüddin'deki Moğol askerî kıyafetinin kesinlikle İran etkisinden kaynaklandığını düşünüyor.⁹ Dolayısıyla Orta Doğu'daki Moğol askerlerinin giysilerinin bu şekilde olup siyah renkli olduğunu düşünebiliriz.

Çok erken devirlerden itibaren Moğol ordusu kozmopolit bir ordu görüntüsü kazanmaya başlamıştı. Karluk, Uygur, Öngüt gibi Türk gruplar dışında kısa sürede Kitan ve Jin komutanları da, kendi birlikleriyle beraber orduya katıldılar. 1213 gibi erken bir tarihte Siyah Ordu 黑軍 veya Han Ordusu 漢軍 olarak bilinen, yerel halktan toplanan Çinlilerden ve Moğollara iltica eden Kitanlardan yardımcı bir ordu oluşturulmuştu.¹⁰ Bu kozmopolitliğin en bariz örneklerinden biri de Çinggis'in 1217'de Harezmi seferine çıktıktan sonra Jin savaşını sürdürmesi için geride bıraktığı Muqali'nin emrindeki ordudur. Çeşitli Moğol ve Öngüt boylarından oluşan toplam 23 bin kişinin yanında, sayısı verilmeyen ve Igor de Rachewiltz'in Moğol ve Öngüt birliklerinden daha fazla olduğunu tahmin ettiği, Yelu Tuhua, Shi Tianxiang, Liu Bolin, Shimo Xiandebu, Shimo Yexian vs. idaresindeki Çin ve Kitan birlikleri de emrindeydi.¹¹ Yuan Hanedanı'nın kuruluşuyla beraber ordu çok daha kozmopolit bir hâl almıştı. Geç dönemde (XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıl başı) olmakla beraber, Çin'de özel olarak Kanglılardan, Kıpçaklardan, Ruslardan ve Alanlardan oluşan muhafız birlikleri mevcuttu.¹² Bu nedenle etnik kökenin ordu içerisindeki kıyafetin farklılaşmasında da rol aldığı düşünülebilir. Görev alınan ordular-

⁶ Gari Ledyard, “Two Mongol Documents from the Koryō sa”, *Journal of the American Oriental Society*, S. 83/2, 1963, ss. 234-35. Köşeli parantezler dışındaki parantezler Ledyard'ındır.

⁷ Song Lian 宋濂, *Yuanshi 元史*, Edt. Yang Jialuo 楊家駱, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 1976, 7.144. (Bundan sonra YS olarak kısaltılacaktır). Ayrıca bkz: R. P. Hrapčevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstočnik po İstorii Pravleniya Pervogo İmperatora Dinastii Yuan' (Tszuani 4-17 “Yuan' Şi”)*, Tsentr po İzüçenyu Voenny i Obşçey İstorii, Moskva 2019, s. 185.

⁸ Jean Richard, *Simon de Saint-Quentin Histoire des Tartares*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1965, s. 42. Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s. 21.

⁹ Ian Heath, *Armies and Enemies of the Crusades 1096-1291 (Organisation, tactics, dress and weapons 96 illustrations)*, A Wargames Research Group Publication, Goring-by-Sea 1978, s. 107.

¹⁰ Igor de Rachewiltz, “Personnel and Personalities in North China in the Early Mongol Period”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 9, S. 1/2, 1966, s. 108.

¹¹ Guowei, *age*, ss. 185-86; Arhimandrit Palladiy, “Starinnoe Kitayskoe Skazanie o Çingishane”, *Vostochny Sbornik*, C. 1, Tipografiya Ministerstva Putey Soobşçeniya (A. Benke), Sanktpeterburg 1877, ss. 190-91; Igor de Rachewiltz, “Muqali (1170–1223), Böl (1197–1220), Tas (1212–1239), An-T'ung (1245-1293)”, *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Edt. Igor de Rachewiltz vd., Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 5.

¹² Thomas T. Allsen, “Population Movements in Mongol Eurasia”, *Nomads as Agents of Cultural Change*, Edt. Reuven Amitai, Michal Biran, University of Hawai'i Press, Honolulu 2014, s. 121; David M. Farquhar, *The Government of China Under Mongolian Rule (A Reference Guide)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990, ss. 272-75; Ch'i-ch'ing Hsiao [Xiao Qiqing], *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Harvard University Press, London 1978, ss. 97, 99-100.

arbalet ordusu, katapult ordusu, donanma¹³ mevzubahis olduğunda askerin giydiği kıyafetlerin de farklılaşmış olabileceği, ileride yapılması elzem önemli bir araştırma konusunu da beraberinde getirmektedir.

Yuanshi'de muhafızların/*Keşig* (儀衛) “*astarlı zırh*” (襪甲) denen “*bulut desenli* [雲肩], *siyah* [veya mavi] *işlemeli ipekten, kenarları beyaz işlemeli ipekten* [錦], *göğüs kısmı keçeden, içi beyaz ince ipek kumaştan* [裏以白絹]” bir kıyafet giydikleri dile getiriliyor. Yine “*astarlı uzun cübbe*” (襪袍) adı verilen “*koyu kırmızı işlemeli ipekten*” (緋錦) imâl edilen kıyafetler giydikleri söyleniyor. Muhtemelen bunların üzerine de bir tür yelek giyiyorlardı.¹⁴

Muhafızlar ayrıca, Moğol İmparatorluğu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi muhtelif festivaller sırasında almış oldukları *cisün* kıyafetlere de sahiplerdi. Marco Polo'ya göre, yılda on üç kez gerçekleştirilen *cisün* festivallerinde, on iki bin kişilik *Keşigten* grubuna Kubilay tek renkli, ipek ve altından *cisün* elbiseleri dağıtıyordu ve festivallerde herkes tek renk *cisün*ler içerisindeydi. Fakat hükümdarın kıyafeti çok daha değerliydi ve daha kıymetli taşlarla bezeli idi.¹⁵ *Yuanshi*'de muhtemelen *Keşig* içerisinde kullanılan “*asker uzun cübbelerinin*” (士卒袍) ise “*bir tür çiçek desenli* [寶相花] *bezayağı sert ipekten* [絹繩]” yapıldığı dile getiriliyor. Giydikleri “*dar kollu uzun cübbeleri*” (窄袖袍) ise “*ya ipek bezden ya da sert ipekten* [羅或繩]” imâl ediliyordu. *Keşigten* bunlar dışında Moğolca *terlig* olarak bilinen ve Çince *bianxian* (“*örgü kuşaklı*”) denen cübbelerden de giyiyordu.¹⁶ Dolayısıyla kurumsallaşma ve zenginleşme ile beraber *Keşigten*'in kıyafeti de sıradan askerlerin kıyafetinden farklılaşmıştı.

İpek, pamuk, yün gibi materyallerle doldurulan, keçe, deri ve kalın kumaşlardan örülen nispeten yumuşak Moğol zırhı muhtemelen en yaygın olan zırh türüydü. Dolayısıyla ipekle de doldurulabileceğini düşündüğümüz ve diğer *lamellar* zırhların (*hudesutu huyah*) altına da giyilen bu uzun kıyafetler zırh işlevi görüyordu ve yukarıda *Keşigten*'in giydiği söylenen özellikle ilk kıyafet türünü zırh olarak algılayabiliriz. Moğolcada bu tip zırhlara *hatanghu de'el*, yani “*çelik gibi sertleştirilmiş cübbe*” ismi veriliyordu. Bu da bu tip zırhların sertleştirilmiş, zırh olarak kullanılan yapısını ifade etmektedir. Minyatürlerde ve Japon tasvirlerinde karşımıza çıkan, askerlerin soft kumaş giysileri aslında bu tip zırhlardı.¹⁷

Moğol ordusundaki askerler Peng Daya'nın söylediği gibi barış zamanlarında düzenli olarak herhangi bir maaş, ödül vs. almıyorlardı. Ancak bir zafer kazanıldığında kendilerine; at, altın ve gümüş *payzalar* 牌 (*gerege*) ve bilhassa “*kenevirli ipek*” (紵絲) dağıtıldığından, kentlerin yağmalanması sırasında ise değerli metâların ordu tarafından ilk bulanlarca götürüldüğünden bahsetmektedir.¹⁸ Ancak bu durumun ordunun disiplinini bozacak kadar büyük bir engel teşkil etmediği anlaşılıyor. Splitli Thomas Mohi Meydan Muharebesi'nde Macarların kaçtığını gören Moğol ordusunun hiçbir şekilde Macarların kaçarken arkalarında bıraktıkları “*para, altın ve gümüş vazolara, kırmızı kıyafetlere ve kaliteli teçhizâta*” bakmadıklarını ve sadece öldürebilecekleri kadar çok düşman öldürmeye odaklandıklarını söylemektedir.¹⁹ Fakat elbette bu gibi hâller dışında da bahis konusu ettiğimiz *cisün* festivallerinde veya tahta geçiş törenlerinde dağıtılan üeşler ve otoritesini sağlamlaştırmak isteyen hükümdarların (Güyük gibi) eli açık bir şekilde pay dağıtımı, ordu için aralarında ipekli kıyafet ve kumaşların bulunduğu metâları daha ulaşılabilir bir hâle getiriyordu.

Kıyafetlerin ve kumaşların Moğol İmparatorluğu'ndaki önemi nedeniyle Yuan Hanedanı'nda *Keşig* (Muhafız) grubu içerisinde sırf sarayda kullanılan kıyafetlerden sorumlu, *sügürçi* 速古兒赤 adı verilen görevliler vardı.²⁰ Dolayısıyla ilk başta temel görevi hükümdarın muhafızlığını yapmak olan bu askerî kurum dallanıp budaklanarak diğer pek çok farklı görevinin yanında kıyafetlerden de sorumlu bir kurum hâlini almıştı. Askerî bir temelden doğan Moğol İmparatorluğu'nda bu tip görevlerde askerlerin kullanılıyor olması hem kıyafetlerin hem de askeriyenin önemini göstermektedir.

Ordu ve ipek arasındaki bağı incelerken ipeğin kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz bir diğer saha ise Moğol sancak ve flamaları idi. Muhtelif belirsizlikler ve kaynak azlığı nedeniyle tam olarak kesin bir sonuca varmak zor gözükse de orduda tuğ mu, yoksa muhtelif simgelere sahip, renkli flamalar mı kullanıldığı meselesi araştırmaya muhtaçtır. Her hâlükârda Göktürk Devri ve sonrasındaki kaya resimlerinde (özellikle Orta Asya ve

¹³ Hsiao, *age*, ss. 73-74.

¹⁴ *YS* 78.1940.

¹⁵ Paul Pelliot, A. C. Moule, *Marco Polo The Description of the World*, C. 1, George Routledge and Sons Limited, London 1938, s. 221.

¹⁶ *YS* 78.1940, 1941.

¹⁷ M. V. Gorelik, “Ranniy Mongol'skiy Dospheh (IX-Pervaya Polovina XIV v.)”, *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Mongolii*, Edt. A. P. Derevyanko, Ş. Natsagdorj, Nauka, Novosibirsk 1987, ss. 163-208.

¹⁸ Guowei, *age*, s. 496; Chao Hung-Sü T'ing-P'eng Ta-ya, *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh: Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen, 1221 und 1237 (nach Vorarb. von Erich Haenisch und Yao Ts'ung-wu)*, çev. Peter Olbricht-Elisabeth Pinks, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980, s. 161; Thomas T. Allsen, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire: A Cultural History of Islamic Textiles*, Cambridge University Press 1997, s. 56.

¹⁹ Hansgerd Göckenjan, James R. Sweeney, *Der Mongolensturm Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235-1250*, Verlag Styria, Graz Wien Köln 1985, ss. 243-44.

²⁰ Hsiao, *age*, s. 94.

Kazakistan'da tuğların yanında açık flama tasvirleri mevcuttur ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.²¹ Kaşgarlı Mahmud bir tür ipek kumaşı ifade ettiği anlaşılan *tañuk* için “*savaşta mızraklara ve sancaklara takılan ipek parçası*” anlamını veriyor. *Batrak* için ise “*savaşçının alameti olan, ucunda ipek parçası bulunan sıvık, bayrak*” demektedir.²² Dolayısıyla Orta Asya Türk dünyasında askerî ekipmanların (mızrak gibi) ucuna ve aynı zamanda sancaklara takılan ipek flamalar yaygın bir şekilde kullanılıyordu.

Zhao Gong, Çinggis Han'ın pür beyaz sancağına atıfta bulunduktan sonra bunun haricinde muhtemelen Çinggis Han'ın çadırını ayırt edecek hiçbir “*sancak ve bayrağın* [旌幢]” kesinlikle olmadığını dile getiriyor.²³ *Yuanshi*'de, Muqali'nin biyografisinde, Çinggis Han'ın Muqali'ye 1217'de “*dokuz tuğlu büyük sancak* [九旂大旗]” verdiği anlatılıyor.²⁴ Song elçisi Zhao Gong Muqali'nin bu sancağıyla ilgili ayrıntıya girerek dokuz kuyruklu (尾) olup beyaz renkte olduğundan ve ortasında siyah bir ay simgesinin varlığından söz etmektedir.²⁵ Karşımıza çıkan yegâne sorun bu siyah ay simgesinin kumaş üzerindeki bir simge olup olmadığı meselesidir. Splitli Thomas Moğol sancaklarının (*vexillum*) kısa olup siyah veya beyaz renk olduğunu ve ucunda yünden topların bulunduğunu dile getirmektedir.²⁶ Ian Heath bu kayıttan yola çıkarak Zhao Gong'un “*siyah ay*” bahsinin aslında sancağın ucundaki siyah yün yumağını belirttiğini dile getiriyor.²⁷ Dolayısıyla bu sancağı bir tuğ olarak düşünüyor. Witold Świątosławski ise tam aksine siyah ayın kesinlikle kumaş flama tasviri olduğunu, aksi takdirde mâkul bir açıklamanın zor olacağını söylüyor. Buna kanıt olarak da Marco Polo'nun aktardığı, Kubilay'ın “*güneş ve ay*” içeren sancak tasvirini gösteriyor.²⁸ Biz bu iki varsayım içerisinde Świątosławski'nin görüşüne daha yakın duruyoruz. Çünkü Zhao Gong açık bir şekilde “*ortasının* [中有]” siyah aya sahip olduğunu dile getiriyor. Bu da kumaş bir flama üzerindeki sembol için çok daha mâkul bir konum olacaktır. Çünkü Splitli Thomas yün top için uç kısma (*in summitate*) atıfta bulunuyor.

Marco Polo, Kubilay'ın, Nayan'la muharebe sırasında yükselttiği sancağından bahsederken “*güneş ve ay*” figürlü bir sancağa atıfta bulunmaktadır. Muhtemelen bu kumaşlı bir sancaktı ve figürler kumaş üzerine işlenmişti.²⁹ Dolayısıyla Muqali'nin sancağındaki “*siyah ay*” bahsinin de flama tasviri olmasını kuvvetle muhtemel buluyoruz. Fakat her ne olursa olsun Moğol sancaklarının bir kısmı, Reşidüddin'in tasvirlerinden de görüldüğü gibi hem at kılı hem de flamaya sahipti. Bu yüzden ilk devirlerde ipeğin kullanılmış olabileceği askerî araçlar arasında flamaların olduğunu düşünüyoruz.

Moğol sancaklarındaki flama konusunda muhtemelen en belirsiz anlatılardan biri Jan Długosz'un yıllığında mevcuttur. Liegnitz Muharebesi'nden bahsederken Moğolların dev bir “X” işaretinin boyandığı büyük bir sancaklarının var olduğunu, bu sancağın üzerinde de sallandığında pis kokulu bir sis yayan sakallı büyük bir kafanın mevcut bulunduğunu dile getiriyor.³⁰ Jan Długosz'un bu tasviri spekülasyona açıktır. Moğolların gaz yayan insan başı şeklinde bir âlet kullanıp kullanmadığı meselesi çalışmamızın sınırları dâhilinde değildir. Fakat konumuz açısından bir “X” işaretinin boyandığına yönelik atıf açıkça flamaları işaret ediyor. Eğer bu Jan Długosz'un uydurması değilse Moğol ordusu içerisindeki bir Hristiyan Nesturî birliğinin sancağına işaret ediyor olabilir.³¹ Aksenov ve Yurçenko ise Jan Długosz'un bu sancak anlatısının üç boyutlu dev bir ejderha figürüne sahip bir sancağı ifade edebileceğini söylemektedir.³² Dolayısıyla hâlâ çözüm bekleyen bir problem olarak karşımızdadır. Moğol ordusu içerisinde flamalı sancaklar dışında kontrol ve iletişim amacıyla küçük flamaların kullanıldığı da anlaşılıyor. *Jinshi*'de, 1232'de Jin Hanedanı'na karşı gerçekleştirilen sefer sırasında Yushan'da, Moğol ordusu bölgeye geldiğinde “*Büyük Komutan'ın*” (大帥) bu orduyu “*iki küçük flama*” (兩小旗) ile teftiş etmeye geldiği ve ordunun ilerlemeyi durdurduğundan bahsediliyor. Yine ardından “*Büyük Komutan'ın*”, flamayla kullanarak çeşitli generalleri yanına topladığı ve onlarla uzun süre görüştüğü aktarılıyor.³³ Bağlama göz

²¹ A. M. Dosimbaeva, “Tamgi i Epigrafika v Sostave Tyurkskih Svyatilişç”, *Zapadny Tyurkskiy Kaganat Atlas*, Edt. A. Dosimbaeva, M. Joldasbekov, İzdatel'stvo “Service Press”, Astana 2013, s. 405.

²² Kaşgarlı Mahmud, *Divānu Lugāti't-Türk*, Edt. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara 2014, ss. 578, 853; Mahmūd al-Kāşgarī, *Divān Lugāt at-Türk*, çev. Z. A. Auezova, Dayk-Press, Almatı 2005, ss. 433, 1012.

²³ Guowei, *age*, s. 452; Nikolay Ts. Munkuev, *Men-da Bey-lu* (“*Polnoe Opisanie Mongolo-Tatar*”) (*Pamyatniki Pis'mennosti Vostoka XXVI*), İzdatel'stvo “Nauka” Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1975, s. 76.

²⁴ *YS* 119.2932.

²⁵ Guowei, *age*, s. 452.

²⁶ Göckenjan, Sweeney, *age*, s. 252; *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum Atque Spalatinorum Pontificum-Archidiacon Thomas of Split History of the Bishops of Salona and Split* (Latin text by Olga Peric), çev. Damir Karbic, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney, Central European University Press, Budapest-New York 2006, s. 284.

²⁷ Heath, *age*, s. 108.

²⁸ Witold Świątosławski, *Arms and Armour of the Nomads of the Great Steppe in the Times of the Mongol Expansion (12th-14th Centuries)*, çev. Maria Abramowicz, Oficyna Naukowa MS, Łódź 1999, s. 100.

²⁹ Pelliot, Moule, *age*, s. 197.

³⁰ *The Annals of Jan Długosz (Annales seu cronicae incliti regni Poloniae)*, çev. Maurice Michael, IM Publications, Charlton 1997, s. 180.

³¹ Świątosławski, *age*, s. 99.

³² S. V. Aksenov, A. G. Yurçenko, *Hristianskiy Mir i “Velikaya Mongol'skaya İmperiya”*: *Materialı Frantsiskanskoy Missii 1245 Goda*, Evraziya, Sankt-Peterburg 2002, s. 292.

³³ *JS* 112.2471-2472; Carl Fredrik Sverdrup, *The Mongol Conquests (The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei)*, Helion and Company Limited, Warwick 2017, s. 40.

atıldığında, ordu içerisindeki koordinasyonu sağlamak için kullanılan bu araçların flamalar olduğu anlaşılıyor. Zhao Gong da Muqali'den alt seviyede sadece ordudaki komutanların (元帥), bir sancağının (旗) olduğundan söz ediyor.³⁴ Bize kalırsa yine bağlama göz gezdirildiğinde burada ordu içerisindeki iletişim için kullanılan flamalar yerine muhtemelen sahip olanın rütbesini belirten sancakların kastedildiği anlaşılıyor. Belki de sancaktaki kıl veya tuğ sayısı bu bakımdan belirleyici idi.

Son olarak Moğol ordu teçhizatı içerisinde ipekle ilişkilendirebileceğimiz bir durum daha vardır. Tahta çubuklardan örülen Moğol kalkanlarının (*halha*) içerisinde, pamuk veya ipek iplikler bulunuyordu. Moğolca “*kesilmiş söğüt çubuğu*” anlamına gelen *halhasun* kelimesinden³⁵ türediğini düşünebileceğimiz, “*kalkan*” anlamındaki Moğolca “*halha*” kelimesi de bu kalkanların tahtalardan örülen yapısına atıfta bulunmaktadır. Muhtemelen spiral şeklinde birbirleri arasından geçirilerek örülen bir tür sepet tarzındaki tahta çubukların arasından ve etrafından, kalkanın bu örgü yapısını sağlamlaştırmak, desteklemek ve belki de darbeyi hafifletmek için pamuk veya ipek iplikler de dolaştırılıyordu.³⁶ Arkeolojik buluntulara ve yazılı kaynaklara bakıldığında muhtemelen bu yapının bütününe deri kılıflar da geçirilebilmekteydi. Hafif, kısa ve dairesi süvari kalkanları dışında Moğolların yaya durumda kullandıkları uzun, dört köşeli kalkanların ve ayrıca metal kalkanların da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Giovanni de çok kullanılmadığını düşündüğü Moğol kalkanlarının söğüt dallarından veya diğer dallardan yapıldığını söylüyor.³⁷ Reşidüddin bir mektubunda “*Büyük Ordo*”ya, diğer silah ve ekipmanlar dışında üzeri “*muhtelif renkteki ipeklerle*” beraber örülmüş 1.000 parça bambu kalkan ve 2.000 parça da “*renkli ipliklerle*” beraber örülmüş, sıradan tahtadan yapılmış kalkan yollarına gerektiğini dile getiriyor.³⁸ Bu kayıt muhtemelen kalkanın yapısını sağlamlaştırmanın yanında renk kısmını göz önüne aldığımızda süs amacıyla da kalkanların bambu veya tahta yapısının ipek ipliklerle beraber sarıldığını göstermektedir.

2. Moğol İnanç Sisteminde İpeğin Kullanımı

İpeğin kullanım alanının çok geniş olduğunu gösteren diğer bir sahayı ise dinî hayat içerisinde bulmak mümkündür. Moğolların *ong'un* denen³⁹ ve çeşitli ruhları kendisinde barındırdığına inanılan kutsal tasvirleri, keçe ve metal dışında ipekten de üretilebiliyordu. C. de Bridia, Moğol konutlarının önünde (*ger* veya *çomçog* yurtları) yer alan çatılı bir araba (*telege*) içerisinde “*ipekten yapılmış putlar*” bulundurduklarını ve herhangi bir kimsenin bunlardan birini çalması hâlinde derhal öldürüldüğünü söylemektedir.⁴⁰ Aynı bilgi Pian del Carpine'in eserinde de yer almakta, bazı “*ipek putlar*”ın kapının önündeki “*in pulcro curru tecto* [güzel bir çatılı araba]” içerisinde koyulduğundan, bu tip putları muhtelif yurtların baş hatunlarının bir araya gelerek titiz bir şekilde ördüklerinden ve işlem bittikten sonra bir koyunu kurban edip kemiklerini ateşte yaktıklarından bahsetmektedir.⁴¹

Yine *Yuanshi* içerisinde imparatorların ölümünden sonra gerçekleştirilen cenaze törenleri anlatılırken *nesic* kumaşlara değinilmektedir. Burada imparatorun tabutunun, mavi-yeşil kenarlı *nesic* kumaşların asılı bulunduğu “*beyaz keçeden*” bir arabaya (輿車) konduğu ve tabutun kendisinin de *nesic* ile kaplandığı söylenir. Bu cenaze arabasının ve muhtemelen kafilenin en önünden dizginleri ve eyerleri altın ile süslenmiş, eyer örtüsü *nesic*den “*altın ruh atı* [金靈馬]” denen bir at süren “*bir Moğol kadın büyücü* [蒙古巫媼]” gidiyordu.⁴² Burada bir kadın şamana değinildiği barizdir. “*Altın*”ın kutsiyeti ve imparatorluğun kendisini simgelemesi olgusu *nesic* ipeklerin ve altının yoğun bir şekilde kullanılmasına neden oluyordu. Beyaz rengin de Moğol İmparatorluğu'nda “*uğur, talih ve saflık*” gibi simgelediği anlamlar göz önüne alınca altının, altınlı ipeklerin ve beyazın yoğun kullanıldığı bir cenaze törenini gözlerimizin önüne getirmektedir.

3. İpekli Arabalar (*Telege/Tergen*) ve Çadırlar

Bozkırda kullanılan üstü örtülü Moğol arabaları Batılı ve Çinli seyyahlar tarafından ilgi çekmiş ve etraflıca betimlenmiştir. Çinli seyyahlar genel itibarıyla bu arabalardan “*kara arabalar*” (阜車)⁴³ veya “*keçe arabalar*” (

³⁴ Guowei, *age*, s. 452.

³⁵ Erich Haenisch, *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-cha'o Pi-shi) Geheime Geschichte Der Mongolen*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1939, s. 58.

³⁶ Świętosławski, *age*, s. 40.

³⁷ N. P. Şastina, *Djiovanni del' Plano Karpini İstoriya Mongalov; Gil'om de Rubruk Puteşestvie v Vostoçne Strani*, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Geografiçeskoy Literaturi, Moskva 1957, s. 51.

³⁸ A. İ. Falina, *Raşid ad-din: Perepiska*, Nauka, Moskva 1971, s. 349.

³⁹ Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1960, s. 614.

⁴⁰ Aksekov, Yurçenko, *age*, s. 116; Raleigh Ashlin Skelton, Thomas E. Marston, George Duncan Painter, *The Vinland Map and the Tartar Relation*, Yale University Press 1965, s. 88.

⁴¹ P. Anastasius van den Wyngaert, *Sinica Franciscana I: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV*, Quaracchi-Firenze 1929, s. 37; Christopher Dawson, *Mission to Asia*, Harper Torchbooks-The Cathedral Library, New York 1966, s. 9.

⁴² *YS 77.1925-1926*; Allsen, *age*, s. 67.

⁴³ Guowei, *age*, s. 265.

氈車)⁴⁴ olarak bahsetmektedir. Bu tip arabalar muhtemelen çoğunlukla siyah keçe ile örtülüydü.⁴⁵ Aynı bir yayınımda uzunca incelemeye çalıştığımız gibi bu tip arabalara Moğol literatüründe *kara'utay telege/tergen* ismi veriliyordu. Fakat muhtemelen yine ekonomik şartların iyileşmesiyle ve Moğol coğrafyasına yoğun ipek akışının meydana gelmesiyle beraber üst kademedeki kişiler bu arabaları ipek ile de örtmeye başlamıştı. Örneğin İbn Battuta “*altınla işlenmiş ipeklerle örtülmüş arabalarda*” dört hatunun seyâhat ettiğini dile getiriyor.⁴⁶ Genelde kadınların seyahat ettiği bu tip arabaların iç kısımlarında da, yukarıda cenaze arabası söyleminde belirttiğimiz gibi, ipek kumaşların kullanılmış olması büyük bir olasılıktır. Moğollar Yuan Hanedanı ve bilhassa Kubilay ile beraber Çin'in kimi kültürel unsurlarını da benimsemeye başladılar. Bu unsurlar arasında Çin arabaları da mevcuttu. Yuan imparatorlarının kullandığı bu imparatorluk arabalarının (輿輅) belli kısımlarında ipeklilerin kullanıldığı görülmektedir. Bunları bir tür tahtırevan olarak da düşünmek mümkündür. Eski Çin geleneğinden gelen bu imparatorluk arabaları; dekor ve süslemelerinin yeşim, altın, fildişi, deri ve ahşap olmasına göre adlandırılmaktadır. Bu arabaların siyah, kırmızı, beyaz, mavi ve sarı renkte oldukları ve çoğunlukla da altınla süslandıkları anlaşılıyor. Bu tip arabalarda kullanılan atlar ise muhtelif ipeklilerle süsleniyordu.⁴⁷ Koşum hayvanlarının (*kölgen*) ipeklilerle süslediği kaydına muhtelif kaynaklarda da rastlayabiliyoruz. Kubilay'ın isyancı komutanı Nayan ile savaşı sırasında bindiği “*büyük tahta kaleyi*” çeken filler, “*ipek ve altın kumaşlar*” ile örtülmüştü.⁴⁸ *Yuanshi*'de de ipeğe herhangi bir atıfta bulunulmadan imparatorların sıradan teftişlerinde kullandığı bir fil arabasından (象輅) bahsedilmektedir.⁴⁹ İbn Battûtâ'ya göre Özbek Han'ın (h. 1313-1341) hatunlarının arabasını çeken atlar da altın ipek örtülerle süslenmişti.⁵⁰

Dolayısıyla üst kademedeki kişiler hem çadırlarının ve arabalarının hem de hayvanlarının görkemi ile diğerlerinden kolaylıkla ayırt edilebiliyordu. Moğol İmparatorluğu'nun zenginleşmesi ile beraber üst kademe kişiler altını ve ipeği çok daha geniş çaplı kullanır olmuştu. Bu durumu, çadırların gelişim çizgisinden de görmek mümkündür. Dış organlarla sabitlenen geniş otağlar ve bilhassa Çin veya Batı'dan gelen farklı kumaş türlerinden imâl edilen çadır türleri kullanılmaya başlamıştır. Bu tip gösterişli çadırlara birinci elden tanık olmuş muhtelif gözlemcilerle sahibiz. Örneğin Kadı Muhiddin Ebulfazl Abdullah ibn Abdüzzâhir'e ve el-Mufaddal'a göre Berke'nin büyük çadırının dışı beyaz keçe ile kaplıydı ve içi “*ipekli kumaşlarla, değerli taş ve incilerle*” örtülmüştü.⁵¹ Örneğin Cüveynî'ye göre Nisan-Mayıs 1256'da Hülegü'nün İran'a gelişi şerefine, Möngke Ha'an'ın emriyle Argun Aqa, Tüs yakınlarındaki Cinh el-Fukara'da *nesîc*den bir çadır kurduymuştu. Çadırın kurulumu için uzman zanaatkârlar muhtelif imâlathânelerden buraya gelmişti.⁵² Moğol İmparatorluğu'nun en doğu ucu diyebileceğimiz Kore Yarımadası'nda çarpışan Moğol generallerinden Sartak'ı, 1231'de ziyaret eden Kore elçileri, onu işlemeli ipeklerle süslenmiş keçe bir çadır içinde bulmuşlardı.⁵³

4. Moğol İmparatorluğu'nda İpekten Üretilen Paralar (Kâğıt Mı, İpek Mi?)

Kâğıt paranın *Yeke Mong'ol Ulus* devrindeki mevcudiyeti ve dolaşımı bilinen bir olgudur. Bu tip paraların kullanımını MÖ 119'daki deri paralara dek geri götürmek mümkündür.⁵⁴ Fakat Moğollar için en yakın örnek elbette Kitan ve Liao kâğıt paralarıydı. Yuan Hanedanı'nın kayda değer başarılarından sayılan yaygın kâğıt para kullanımı Çin'de Tang Hanedanı'na dek geri gitmektedir.⁵⁵ Kâğıt paranın Moğollar arasındaki ilk kullanımının Çinggis Han devrine dek uzandığı biliniyorsa da temelde Ögödey Ha'an devrinde bir devlet politikası olarak başlatıldığını ve Kubilay devrinde hız kazandığını söyleyebiliriz. 1224-1227 arasındaki bir zamanda Muhuli/Muqali'nin danışmanlarından Heshi'nin (何實), Bozhou'da (博州) savaşın yarattığı yıkım yüzünden “*ipek rezervli, sayı basılı* [paraları] [絲數印]” *huizi*⁵⁶ ile karşılıklı bir takas değeri belirleyerek, yalnızca bu

⁴⁴ Wang Yun 王輝, Yang Yu 楊瑀, *Yutang jiahua* 玉堂嘉話; *Shanju xinyu* 山居新語, Edt. Yang Xiaochun, Yu Dajun, Zhonghua shuju, Beijing 2006, s. 174.

⁴⁵ Pelliot, Moule, *age*, s. 169.

⁴⁶ R. Hrapačevskiy, *Zolotaya Orda v Istočnikah (Materialy dlya İstorii Zolotoy Ordi ili Ulusa Djuči)*, C. 1 (Arabskie i Persidskie Soçineniya), Tsentr po İzuçeniyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2003, s. 138; İbn Battûta, *The Travels of İbn Battûta (A.D. 1325-1354)*, C. 2, çev. H. A. R. Gibb (from the Arabic text edited by C. Defrémery and B. R. Sanguinetti), Cambridge (Published for the Hakluyt Society) at the University Press 1962, s. 494.

⁴⁷ *YS* 78.1944-1953.

⁴⁸ Pelliot, Moule, *age*, s. 197.

⁴⁹ *YS* 78.1953

⁵⁰ Hrapačevskiy, *Zolotaya Orda v Istočnikah*, s. 133.

⁵¹ Hrapačevskiy, *age*, s. 45, 93.

⁵² Alau'd-din Ata Melik Cüveynî, *Ta'rih-i Cihângüşâ*, Edt. Mirza Muhammed ibn Abdu'l-vahhab Kazvinî, Luzac and Co., London 1937, C. 3, s. 103. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 504.

⁵³ Kim Jongseo vd., *Goryeosa/Gaolishi* 高麗史, C. 2, Edt. Sun Xiao 孙晓, Zheng Linzhi 鄭麟趾, Xinan Shifandaxue Chubanshe 西南师范大学出版社, Chongqing 重庆 2014, 23.709.

⁵⁴ Henry Yule, *Cathay and the Way Thither (Being a Collection of Medieval Notices of China)*, C. 2, Cambridge University Press, New York 2009, s. 289.

⁵⁵ *YS* 93.2369.

⁵⁶ Song Devri kâğıt paraları için kullanılan bir isimlendirmedir.

bölgeye has olmak üzere dolaşıma soktuğu söylenir.⁵⁷ Daha sonra ise 1236 yılında Yelu Chucai'ın Jin'in başına gelen enflasyonu örnek göstererek kâğıt para basılsa dahi değer bakımından “*on bin ding'i* [萬錠]” aşmaması gerektiği tavsiyesine rastlıyoruz.⁵⁸ Bu paralara ise Jin Hanedanı örneğine göre üretildiklerinden Jin'de de aynı isimle anıldığı için *Jiaochao* (交鈔) adı verilmişti. 1260 öncesi banknotlarının temel özelliği az miktarda ve bölgesel olarak çıkarılmasıydı.⁵⁹

1260'tan itibaren vergilerin gitgide daha sabit ve düzenli bir şekilde toplanır bir hâl almasıyla paralel şekilde kâğıt para kullanımı çok daha geniş bir alan kazandı. 1260'ta Kubilay'ın tahta çıkması ile beraber tüm imparatorluk genelinde ortak bir para sistemi kurmak amacıyla kâğıt paralar dolaşıma sokulmuştu. Bunun sebepleri arasında ise Arık Böke ile başlayan mücadele dışında Song Hanedanı'nı fethetme girişiminin ve merkezileşmenin getireceği yüksek maddî yükü azaltma, ayrıca kâğıt parayı dolaşıma sokarak saray halkına ve *Keşigten*'e *cisün* festivallerinde ve yıllık bağışlarda (歲賜) verilecek altınlı ipekleri, değerli kumaşları, gümüşü ve altını finanse etme, Kuzey Çin'de Möngke Devri'nden beri gelen gümüş darlığı ve bakırın yeterli miktarda bulunmaması, diğer metâllara kıyasla kâğıt paranın diğer bölgelerdeki farklı çeşitteki para türlerinin yerini alma konusundaki pratikliği gibi nedenler yatıyordu.⁶⁰ Yuan Devri “*itibâri para*” temelli ekonomi girişiminin, önceki hanedanların çoğunlukla nakit bronz paralara dayanan ekonomisinden keskin bir ayrılma teşkil ettiği söylenir.⁶¹ Kubilay'a kâğıt paranın ortak para olarak belirlenmesi konusundaki tavsiyeyi ise muhtemelen ünlü danışman Liu Bingzhong vermişti.⁶² 1260'ta dolaşıma sokulan bu kâğıt paralara *Sichao* 絲鈔 (“İpek Temelli Banknot”) veya *Jiaochao* 交鈔 (“Takas Banknotu”) ismi verilmişti.⁶³ 1260 yılından itibaren Kubilay'ın ilk imparatorluk dönemine atıfla (1260-1264) isimlendirilen üç tür banknot tedavüle sokulmuştu: *zhongtong jiaochao* (中統交鈔), *zhongtong yinhuo* (中統銀貨) ve *zhongtong yuanbaochao* (中統元寶鈔).⁶⁴ *Zhongtong jiaochao* ay-yıl fark etmeksizin tüm bölgelerde dolaşıma girmesi amacıyla çıkarılmıştı.⁶⁵ Bu yüzden *tongxing jiaochao* 通行交鈔 (Her Yerde Tedavülde Olan Takas Banknotları) olarak da adlandırılabilir. Konumuz açısından mühim olan nokta ise 1260 banknotlarından bu ilkinin, diğer ikisinin aksine, ipek rezervlere dayalı basılmasıydı. Her 50 *liang* (兩) gümüş bu tip 1000 *liang* (兩) ipek (temelli) banknot (絲鈔) ile değiştirilebiliyordu ve imparatorluk genelindeki malların fiyatlarını belirleyen “*ipek kurları*” idi.⁶⁶ Fakat muhtemelen daha sonra çıkarılan banknotlarla beraber ipeğin rezerv olarak kullanılma durumu ortadan kalkarak gümüş rezerv en yaygın konuma gelirken *zhongtong yuanbaochao* en baskın banknot hâlini alacaktı.⁶⁷

Song Hanedanı'nın yıkılış zamanına kadar (1276) bahsettiğimiz bu banknot türlerini de ihtiva eden banknotlar ham ipekten (綿) ve hattâ nispeten az olmakla beraber *damask* ipeğinden (綾) veya işlemeli ipeklerden (錦) üretiliyor ve tahtabaskı tekniği ile yazı, damga ve rakamlar basılıyordu; fakat sonra beyaz dut ağacından üretilen kâğıtlar ve basım aracı olarak bakır levhalar kullanılır oldu.⁶⁸ *Zhongtong jiaochao* dışındakiler gümüş endeksli olmakla beraber örneğin dolaşıma girmediği söylene de birim olarak “*1 liang, 2 liang, 3 liang, 5 liang ve 10 liang*” şeklinde üretilen ve “*her liang'ı 1 liang beyaz gümüşe*” eşit olan kısa süreli *zhongtong yinhuo* banknotlarının, işlemeli *damask* ipeğinden imâl edildiği kaydediliyor.⁶⁹ Anlaşılan o ki daha sonra Marco Polo'nun da sürecinden ayrıntılı olarak bahsettiği temelde beyaz dut ağacı (*Morus alba*) kabuğundan imâl edilen kâğıt banknotlar yaygınlık kazanmıştı.⁷⁰ Temelde bugüne kalan kâğıt para örneklerinden yola çıkıldığında ise ipek ve kâğıt paraların renklerinin gri, mavi ve siyah tonları arasında değişiklik gösterdiği; boyutlarının ise para türlerine, para değerine, bölgelere ve zamana göre farklılaştığı anlaşılıyor.⁷¹

1260'ta, yıpranmış paraların yenisiyle değiştirilebildiği veya bu banknotları karşılık geldikleri değerli metâllerle (gümüş ve altın) takas eden (ya da tam tersi) Zhongdu Takas Bankası 中都行用庫 kurulmuştu. Daha

⁵⁷ Herbert Franke, *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolen-Herrschaft (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der Yüan-Zeit)*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1949, s. 35. Ayrıca bkz: YS 150.3552

⁵⁸ YS 146.3460.

⁵⁹ H. F. Schurmann, *Economic Structure of the Yüan Dynasty (Translation of Chapters 93 and 94 of the Yüan shih 元史)*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1956, s. 133.

⁶⁰ Hans Ulrich Vogel, *Marco Polo Was in China (New Evidence from Currencies, Salts and Revenues)*, Brill, Leiden-Boston 2013, ss. 94-96.

⁶¹ Vogel, *age*, s. 92.

⁶² Franke, *age*, s. 37.

⁶³ Hok-Lam Chan, “Liu Ping-chung 劉秉忠 (1216-74): A Buddhist-Taoist Statesman at the Court of Khubilai Khan”, *T'oung Pao*, C. 53, 2, S. 1/3 (1967), s. 135.

⁶⁴ Franke, *age*, s. 38.

⁶⁵ YS 206.4594.

⁶⁶ YS 93.2369; Franke, *age*, s. 38; Schurmann, *age*, s. 138.

⁶⁷ Schurmann, *age*, s. 134.

⁶⁸ Ye Yumei, “Shixi Qinghai Chaidamu pendi chutu de Yuan'chao' 试析青海柴达木盆地出土的元'钞'”, *Qinghai shehui kexue* 青海社会科学, S. 6, 1994, s. 114.

⁶⁹ YS 93.2369; Franke, *age*, s. 40; Schurmann, *age*, s. 138.

⁷⁰ Franke, *age*, s. 44.

⁷¹ Vogel, *age*, ss. 128-30.

sonra imparatorluğun diğer bölgelerinde de kurulan bu kurumun (Takas Bankası) asıl görevi yıpranmış banknotları yenileriyle değiştirmekti. Kâğıttan imâl edilen banknotlar yaygınlık kazanana kadar, ipekli hammaddesi yıpranan paralar muhtemelen bu bankalarda yenileriyle takas ediliyordu. Daha sonra ise muhtelif bölgelere Fiyatları Düzenleme/Stabilizasyon Takas Bankası 平準行用庫 kuruldu.⁷² *Yuanshi*'de Yuan Külüg Han'ın sözleri aktarılırken Kubilay'ın halkın kullanması için *Zhongtong* banknotlarını çıkardığı söylendikten sonra halkın yıpranmış banknotlarını değiştirebileceği ve altın ile gümüş alım satımıyla uğraşan stabilizasyon bankası kurduğu aktarılıyor. Halkın, elindeki ipek ipliklerle, *bezayağı* ipeklerle ve muhtelif tekstillerle takas için veya mallarının bedelini hesaplamak ve muhtemelen ticaret için buraya geldiği aktarılıyor.⁷³ Çünkü halkın bireysel olarak altını, gümüşü kendi arasında kâğıt para ile veya bu metâları birbiriyle takas etmesi yasaklanmıştı ve bu işlerin bu bürolarda yapılması icâp ediyordu.⁷⁴ İlk olarak Haziran 1263'te Yanjing Stabilizasyon Bankası kurularak malların kâğıt para cinsinden fiyatlarını dengeli bir seviyede tutmak (enflasyonu ve deflasyonu engellemek için) ve aynı zamanda değerli metâlleri (özellikle gümüş ve altın) devletin hazinesine çekmek amaçlanmıştı. Ayrıca bu kurumdaki memurların çoğu Çinli değildi ve pek çok zengin Müslüman tüccar bu bürolarda görev yapıyordu.⁷⁵ Muhtemelen stabilizasyon bankalarından önce kurulan takas bankaları yıpranmış kâğıt paraları yenileriyle değiştirme görevini yürütmeye devam etti. Silikleşmiş ve yıpranmış paralar yenisiyle değiştirildiğinde, yeni paranın değeri mürekkep ve emek bedeli dolayısıyla 1267'ye kadar 30 *wen* 文, 1286'ya kadar da 20 *wen* (sonra tekrar 30 *wen*) azaltılıyordu.⁷⁶ Her bölgede (路) biriktirilen eski banknotlar, 3 ayda bir, buralardaki, Merkezî Sekreterlik'in bölgesel kolları olan Xingsheng'e 行省 (“*Kol Sekreterlik*”) bağlı memurlar (正官) tarafından yakılmaları için Merkezî Sekreterlik'e ve Gelirler Bakanlığına (戶部) teslim ediliyordu.⁷⁷ Muhtemelen daha sonra başkentte özel para yakım merkezi kurulmuştu. 1291'de ise paraları tek bir merkezde (Dadu) yakmak yerine Dadu'daki para yakım merkezi kapatılarak bölgelerde gözetim altında yakılmaları kararlaştırıldı. Bir paranın kullanılamaz bir hâle gelmesi için 25 durumda karar kılınmıştı.⁷⁸

Ocak 1276'da Kubilay'ın tüm bölgelerde (路), toplam 11 adet olmak üzere, ipeklilerin ve diğer malların alım satımının idaresiyle meşgul olan bir tür “*Takas Bankası*” (回易庫) kurduğu dile getiriliyor. Anlaşılan o ki Kubilay'ın 1260'tan itibaren kurmaya başladığı takas bankaları asıl olarak altın ve gümüş gibi değerli metallerin fiyatını sabitlemekle, kâğıt para dönüşümünü sağlamakla ve de alım-satımıyla meşgûl idi. 1276'daki bu emir ile takas bankalarına, ipek ve paraya eşdeğer diğer mallar ile kâğıt para arzını kontrol etme görevi de verilmiş olmalıdır.⁷⁹ Muhtemelen yukarıda Yuan Külüg Han'ın sözlerinde kastedilen ipek metâlarla takas bahsi de bu göreve atıfta bulunmaktadır. İpeğin “*para*” sayıldığı bu devirde kâğıt para arzını kontrol etme yöntemlerinden biri de piyasaya kâğıt para karşılığında ipek sürmek olmalıdır.

5. *Cisün* Festivallerinde İpekli Kumaşlar

Orta Moğolcada “*renk*” anlamına gelen *cisün* kelimesi⁸⁰ daha sonra baştan ayağa tamamıyla tek renkli ve temelde altın işlemeli ipekten imâl edilen kıyafetleri betimlemeye başlamıştı. *Yuanshi*'de *Cisün* kelimesinin (質孫) “*tek renkli kıyafetleri*” (一色服) ifade ettiği açık bir şekilde kaydediliyor.⁸¹ Kürkten ve kadifeden de imâl edilebilen bu kıyafetlerin hammaddesi temelde parlak ipekler idi. Moğolların özel günlerde düzenledikleri *quriltay* ve şenliklerde Moğol hükümdarı dâhil katılan tüm herkesin bu tip kıyafetlere bürünmesi zorunlu idi. Ermeni Vardan 1264 yazında, Temmuz'da, Hülegü'yü ziyareti sırasında 1 ay süren bir yaz *quriltay*ına tanık olmuştu. Bu *quriltay* sırasında herkesin her gün “*belirli*” renkteki yeni kıyafetler giydiğini dile getirmektedir.⁸² Reşidüddin, Hülegü'nün 1257'deki yılbaşı kutlaması için Kazvin'e 7 *farsang* uzaklıkta (yaklaşık 42 km) büyük bir çadıra gittiğini ve burada bir haftalık bir kutlama gerçekleştirerek prenlere ve beylere “*onur elbiseleri*” dağıttığını söylemektedir.⁸³ Yılbaşı törenlerinde Marco Polo'nun uzunca betimlediği gibi herkes baştan ayağa beyaz renkteki *cisün* kıyafetlere bürünüyordu. Onun anlattığına göre yılda 13 kez gerçekleştirilen şenliklerde her defasında farklı renk olmak üzere Kubilay Ha'an ile beraber tüm maiyeti aynı renk elbiselere bürünmektedir.⁸⁴

⁷² Farquhar, *age*, ss. 179-80.

⁷³ YS 23.515.

⁷⁴ Hrapačevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstočnik*, s. 114.

⁷⁵ YS 5.92; Hrapačevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstočnik*, s. 93.

⁷⁶ Schurmann, *age*, s. 140.

⁷⁷ YS 93.2370; Schurmann, *age*, s. 140.

⁷⁸ Franke, *age*, ss. 44-45.

⁷⁹ YS 9.175; Hrapačevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstočnik*, s. 271, 297.

⁸⁰ Haenisch, *age*, s. 91.

⁸¹ YS 78.1938.

⁸² Robert W. Thomson, “The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i”, *Dumbarton Oaks Papers*, S. 43, 1989, s. 243.

⁸³ Raşid-ad-din, *Sbornik Letopisey*, C. 3, çev. A. K. Arends, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1946, s. 31. Zhang Dehui'in şahit olduğu yılbaşı şenliğinde Moğolların giydiği beyaz *cisün*ler kürkten imâl edilmişti. Bkz: Anıl Yasin Oğuz, *Çinli Zhang Dehui'in Prenslere Kubilay'ın Yaz Kampına Yolculuğu (1247-1248): Tercüme, Notlar ve İnceleme (Moğol Posta Sistemi, Konutları ve Arabaları Hakkındaki Geniş Monografilerle Birlikte)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022, s. 101, 103.

⁸⁴ Pelletot, Moule, *age*, s. 221.

Cisün şenlikleri adı verilen bu şenliklerde herkesin aynı renkte kıyafetlere bürünmesinin temel amacı yönetici sınıfı ile maiyeti arasındaki birlik duygusunu arttırmaktır.⁸⁵

SONUÇ

Moğollar, imparatorluğun varoluşu süreci boyunca diğer metallerden farklı bir yere koydukları ipeği; sosyal, dinî, iktisadi hayatın içinde yoğun bir şekilde kullanmak suretiyle göstermişlerdir. Onlar için lüksün ve zenginliğin temsilini yansıtan ipek, sahip olduğu bu değer dolayısıyla siyasi ilişkiler içerisinde de belirleyici bir unsur olarak kendini hissettirmiştir. Asaletin simgesi olmasının da verdiği güçle Moğol kıyafetleri, başlıkları, teçhizatları, flamarları, tuğları, arabaları, çadırları hatta paralarında bile sürekli görebildiğimiz ipeğin bu denli belirleyici bir kimliğe sahip olmasını da yadsımamak gerek. Kozmopolit bir kullanım alanı dahi onun her platformda olabileceği gerçeğini anlamamız açısından önem taşımaktadır. Öyle ki İpek kimi zaman yüzlerce insanın kanyla sulanan bir kumaş olabildiği gibi tam zıttı bir durumla barışın simgesi olarak da karşımıza çıkabilmekte hatta anlaşma maddelerinde dikkat çeken bir noktada yer alabilmektedir. İktisadi hayat için en önemli unsur olan paranın bile bir dönem ipekten yapılmış olması İpeğin hemen her alanda kullanılabilirliğini ispatlayan örneklerden biridir. Moğollar zamanında yapılan arabalar ve çadırların da ipekten yapılıyor olması onun dayanıklı ve kullanışlı olduğunun en açık ispatıdır.

Bu kadar çeşitli bir kullanıma sahip ve bu kadar zenginliği kimliğine işlemiş olan bir metanın devletlerarası ilişkilerde söz hakkına sahip olduğu gerçeği göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir durumdur. Basit bir kumaş türü olarak değerlendiremeyeceğimiz bu unsurun, insanların siyasi, sosyal, askeri ve dini hayatını bu denli ele geçirmiş olması elbette düşündürücüdür. Fakat değişen dünya şartları ve değerleri göz önüne alındığında yüzyıllar içerisinde insanoğlunun giyinmeye değer vermesiyle tercihlerinde değişmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle ipek her zaman aranan ve değer verilen bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da anavatanı olması dolayısıyla Çin'e yüzyıllarca devam edecek zenginliğin kapılarını da açmıştır.

Daha önce İpekle ilgili yapılan çalışmalar, makaleler ve tezlerin çoğunlukla İpek ticaret yolu üzerine olması ve İpeğin kullanım alanları hakkında çok kısıtlı bilgiler içermesi çalışmanın ortaya çıkma zorunluluğundaki ilk etkidir. Zira dünya devletleri açısından son derece önem arz eden böyle bir metanın kullanım alanlarındaki çeşitlilik ve zenginlik, ticaret malzemesi olmanın dışında ona daha farklı bir pencereden bakmamız gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda makale İpeğin her alanda kullanımını özellikle Çince ana kaynaklar bazında incelemekte İpeğin ordudaki kullanımı, araba ve çadır yapımındaki yeri, eğlence kültüründeki özel kullanımı, hatta iktisadî bir kimliğe bürünerek para olarak karşımıza çıkması gibi çıkarımlar makalenin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda makale, İpekle ilgili yapılan araştırmalara ciddi katkılar sağlayacak özgünlüktedir.

KAYNAKÇA

AKSENOV, Sergey, Aleksandr Grigor'evič Yurçenko, *Hristianskiy Mir i "Velikaya Mongol'skaya İmperiya": Materialı Frantsiskanskoy Missii 1245 Goda*, Evraziya, Sankt-Peterburg 2002.

ALLSEN, Thomas Theodore, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire: A Cultural History of Islamic Textiles*, Cambridge University Press 1997.

ALLSEN, Thomas Theodore, "Population Movements in Mongol Eurasia", *Nomads as Agents of Cultural Change*, Edt. Reuven Amitai, Michal Biran, University of Hawai'i Press, Honolulu 2014, ss. 119-52.

ARHİMANDRİT PALLADİY, "Starinnoe Kitayskoe Skazanie o Çingishane", *Vostoçnyy Sbornik*, C. 1, Tipografiya Ministerstva Putey Soobşçeniya (A. Benke), Sanktpeterburg 1877, ss. 149-295.

CHAMBERS, James, *The Devil's Horsemen (The Mongol Invasion of Europe)*, Book Club Associates 1979.

CHAN, Hok-Lam, "Liu Ping-chung 劉秉忠 (1216-74): A Buddhist-Taoist Statesman at the Court of Khubilai Khan", *T'oung Pao*, 2, C. 53, S. 1/3, 1967, ss. 98-146.

Chao Hung-Sü T'ing-P'eng Ta-Ya [Zhao Gong, Xu Ting, Peng Daya], *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh: Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen, 1221 und 1237 (nach Vorarb. von Erich Haenisch und Yao Ts'ung-wu)*, çev. Peter Olbricht-Elisabeth Pinks, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980.

⁸⁵ *Cisün* festivalleri hakkında detaylı bilgiler için bkz: Allsen, *age*, s. 20 vd.

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA İPEĞİN KULLANIM ALANLARI HAKKINDA

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

CÜVEYNÎ, Alau'd-din Ata Melik, *Ta'rih-i Cihângüşâ*, C. 3, Edt. Mirza Muhammed ibn Abdu'l-vahhab Kazvîni, Luzac and Co., London 1937.

DAWSON, Christopher, *Mission to Asia*, çev. a Nun of Stanbrook Abbey, Harper Torchbooks-The Cathedral Library, New York 1966.

DE RACHEWILTZ, Igor, "Muqali (1170–1223), Böl (1197–1220), Tas (1212–1239), An-T'ung (1245-1293)", *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Edt. Igor de Rachewiltz vd., Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, ss. 3-13.

DE RACHEWILTZ, Igor, "Personnel and Personalities in North China in the Early Mongol Period", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 9, S. 1/2, 1966, ss. 88-144.

DOSIMBAEVA, Ayman, "Tamgi i Epigrafika v Sostave Tyurkskih Svyatilişç", *Zapadnyy Tyurkskiy Kaganat Atlas*, Edt. Ayman Dosimbaeva, M. Joldasbekov, İzdatel'stvo "Service Press", Astana 2013, ss. 403-28.

FALİNA, Avrora İvanovna, *Raşid ad-din: Perepiska*, Nauka, Moskva 1971.

FARQUHAR, David, *The Government of China Under Mongolian Rule (A Reference Guide)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990.

FRANKE, Herbert, *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolen-Herrschaft (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der Yüan-Zeit)*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1949.

GORELİK, Mihail Viktoroviç, "Ranniy Mongol'skiy Dospheh (IX-Pervaya Polovina XIV v.)", *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Mongolii*, Edt. A. P. Derevyanko, Ş. Natsagdorj, Nauka, Novosibirsk 1987, ss. 163-208.

GÖCKENJAN, Hansgerd, James Sweeney, *Der Mongolensturm Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235-1250*, Verlag Styria, Graz Wien Köln 1985.

GUOWEİ, Wang, *Menggu Shiliao Si Zhong* 蒙古史料四種, Zhengzhong Shuju 正中書局, Taipei 1975.

HAENİSCH, Erich, *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-cha'o Pi-shi) Geheime Geschichte Der Mongolen*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1939.

HEATH, Ian, *Armies and Enemies of the Crusades 1096-1291 (Organisation, tactics, dress and weapons 96 illustrations)*, A Wargames Research Group Publication, Goring-by-Sea 1978.

HRAPAÇEVSKİY, Roman, "Annalı Hubilaya" Glavny İstoçnik po İstorii Pravleniya Pervogo İmperatora Dinastii Yuan' (Tsyuani 4-17 "Yuan' Şi"), Tsentr po İzüçeniyyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2019.

HRAPAÇEVSKİY, Roman, *Zolotaya Orda v İstoçnikah (Materialı dlya İstorii Zolotoy Ordı ili Ulusa Djuçi)*, C. 1, Tsentr po İzüçeniyyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2003.

Hsiao, Ch'i-ch'ing [Xiao Qiqing], *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Harvard University Press, London 1978.

İbn Battûta, *The Travels of İbn Battûta (A.D. 1325-1354)*, C. 2, çev. H. A. R. Gibb (from the Arabic text edited by C. Defrémery and B. R. Sanguinetti, Cambridge (Published for the Hakluyt Society) at the University Press 1962.

JONGSEO, Kim vd., *Goryeosa/Gaolishi* 高麗史, C. 2, Edt. Sun Xiao 孙晓, Zheng Linzhi 鄭麟趾, Xinan Shifandaxue Chubanshe 西南师范大学出版社, Chongqing 重庆 2014.

Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*, Edt. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara 2014.

KRADİN, Nikolay, Tat'yana Dmitrievna Skrinnikova, *İmperiya Çingis-Hana*, İzdatel'skaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, Moskva 2006.

LEDYARD, Gari, "Two Mongol Documents from the Koryö sa", *Journal of the American Oriental Society*, S. 83/2, 1963, ss. 225-39.

LESSING, Ferdinand, *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1960.

LĪAN, Song 宋濂, *Yuanshi* 元史, Edt. Yang Jialuo 楊家駱, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 1976.

Mahmūd Al-Kâşgarî, *Dîvân Lugât at-Turk*, çev. Z. A. Auezova, Dayk-Press, Almatı 2005.

MAY, Timothy, *The Mongol Art of War (Chinggis Khan and the Mongol Military System)*, Pen and Sword Books Ltd, South Yorkshire 2007.

The Annals of Jan Długosz (Annales seu cronicae incliti regni Poloniae), çev. Michael Maurice, IM Publications, Charlton 1997.

MUNKUEV, Nikolay Tsirendorjievîç, *Men-da Bey-lu* (“*Polnoe Opisanie Mongolo-Tatar*”) (*Pamyatniki Pis'mennosti Vostoka XXVI*), İzdatel'stvo “Nauka” Glavnaya Redaktsiya Vostoçnyy Literaturı, Moskva 1975.

OĞUZ, Anıl Yasin, *Çinli Zhang Dehui'in Prens Kubilay'ın Yaz Kampına Yolculuğu (1247-1248): Tercüme, Notlar ve İnceleme (Moğol Posta Sistemi, Konutları ve Arabaları Hakkındaki Geniş Monografilerle Birlikte)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022.

PELLIOT, Paul, Arthur Christopher Moule, *Marco Polo The Description of the World*, C. 1, George Routledge and Sons Limited, London 1938.

Raşid-Ad-Din, *Sbornik Letopisey*, C. 3, çev. A. K. Arends, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1946.

RICHARD, Jean, *Simon de Saint-Quentin Histoire des Tartares*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1965.

SCHURMANN, Herbert Franz, *Economic Structure of the Yüan Dynasty (Translation of Chapters 93 and 94 of the Yüan shih 元史)*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1956.

SĪMON DE SAĪNT QUENTĪN, *Bir Keşiş'in Anlarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

SKELTON, Raleigh Ashlin, Thomas Marston, George Duncan Painter, *The Vinland Map and the Tartar Relation*, Yale University Press 1965.

SVERDRUP, Carl Fredrik, *The Mongol Conquests (The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei)*, Helion and Company Limited, Warwick 2017.

ŚWIĘTOSŁAWSKI, Witold, *Arms and Armour of the Nomads of the Great Steppe in the Times of the Mongol Expansion (12th-14th Centuries)*, çev. Maria Abramowicz, Oficyna Naukowa MS, Łódź 1999.

ŞASTĪNA, Nina Pavlovna, *Djiovanni del' Plano Karpini İstoriya Mongalov; Gil'om de Rubruk Puteşestvie v Vostoçnie Strani*, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Geografiçeskoj Literaturı, Moskva 1957.

Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum Atque Spalatinorum Pontificum-Archdeacon Thomas of Split History of the Bishops of Salona and Split (Latin text by Olga Peric), çev. Karbic Damir, Mirjana Matijevic Sokol, James Ross Sweeney, Central European University Press, Budapest-New York 2006.

THOMSON, Robert, “The Historical Compilation of Vardan Arewel'î”, *Dumbarton Oaks Papers*, S. 43, 1989, ss. 125-226.

TUOTUO 脱脱 vd., *Jinshi* 金史, Zhonghua Shuju chuban, Beijing 1975.

VAN DEN WYNGAERT, P. Anastasius, *Sinica Franciscana I: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV*, Quaracchi-Firenze 1929.

VOGEL, Hans Ulrich, *Marco Polo Was in China (New Evidence from Currencies, Salts and Revenues)*, Brill, Leiden-Boston 2013.

YULE, Henry, *Cathay and the Way Thither (Being a Collection of Medieval Notices of China)*, C. 2, Cambridge University Press, New York 2009.

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA İPEĞİN KULLANIM ALANLARI HAKKINDA

YUMEİ, Ye, "Shixi Qinghai Chaidamu pendi chutu de Yuan'chao' 试析青海柴达木盆地出土的元"钞"", *Qinghai shehui kexue* 青海社会科学, S. 6, 1994, ss. 113-16.

YUN 恂, Wang 王, Yang YU 楊瑀, *Yutang jiahua* 玉堂嘉話; *Shanju xinyu* 山居新語, Edt. Yang Xiaochun, Yu Dajun, Zhonghua shuju, Beijing 2006.

KISALTMALAR

YS (Lian, Song 宋濂, *Yuanshi* 元史, Edt. Yang Jialuo 楊家駱, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 1976)